מנחת קנאות — מכתב על דבר המורה

מכתב על דבר המורה אשר מצאתי בכ"י ישן.

בשנת חמשת אלפים וחמשים ליצירה קמו שנית מקצת מהצרפתים לעורר על מורה הנבוכים ונודעו הדברים אל הנשיא וראש הגולה בדמשק, תנשא ממשלתו. ונידה הוא ובית דינו, וכל קהלות ארץ הצבי ורבני עכו כל איש שידבר תועה על הרמ"בם ז"ל ועל ספריו ונשלחו הכתבים לברצלו"נה ומשם נשלח אלינו. וכראותי אותו נתעוררתי לכתוב אלה הדברים.

דברי נרגן לריב ארח, היו עלינו לטורח

אך דרך לו בכסל, אך בשכל אין לו אורח

לילה לא יגה לו סהר, יומם לו שמש לא יזרח

מי נחלי צדק יבשו, אך, ציץ המטה זדון פרח

אתמה מחולקים על משה, איך לא זכרו עונש קרח

מורה צדק הוא ודברו, כאש ודברם כקרח

שמעו חכמים מלי! ויודעים האזינה לי, משפט נבחרה לנו נדעה בינינו מה טוב, השומר אמת לעולם, ישמור נפשות הרבנים הגדולים, המתיצבים בתורה ורבי פעלים, אלקי עולם ה' יתן מאוויהם, ועולמם יראו בחייהם, יזכו בבא לציון גואל ותהי משכורתם מעם ה' אלקי ישראל: כי התחילו וסיימו בשבח הרב הגדול רבנו משה ז"ל בן הרב רבנו מיימון ז"ל. ספרו כבוד לפי האמת ולא החניפו, ולא אמרו על מה שישנו אינו, ועל מה שאינו ישנו, כי פלס ומאזני משפט לשונם, קנאו לכבודו ונידו המדברים עליו תועה, השולחים פיהם ברעה, והכסיל המוציא עליו דברי און ומרמה, ימחו לי' וכו', כולם הסכימו ונפל פתקא מרקיע דהי' כתב בו אמת, כי חתמו של הקב"ה אמת:

חזרנו פעמים רבות על כל דברי הספר ההוא ודקדקנום לפי דעתינו, ולא מצאנו בהם אפילו דבה אחת מכל הדבות שמוציאין עליו, וכל מה שאומרים אין לו שורש וענף, ואין להם על מה שיסמוכו: הספר ההוא היה בידינו בלשון המחברו ובחננו דבריהם אם כנים הם. יודע כי רוב מה שכתב באותו הספר כבר קדמהו רבנן, אלא שהם דברו בסתום והוא דיבר במפורש וזה היה סבה שקטרג המקטרג וטען עליו הפתי טענה, שהוא נתברר לנו מדבריו כי הנקודה שסובב עליו ספרו, וכל כונתו והשתדלותו לבטל דברי המינים הכופרים בתורה הנארים במארה, וזה מבואר למעיין בדבריו בעין היושר לא בעין האיבה: ובעבור כי מדת כל חכם להודיע אמת, נודעה לו להרים מכשול מדרך ה'. כי כל כח יכריח בעליו לעשות פעלו גם הוא כראותו שיש דעות לפילסופים שהם כנגד אמונתינו, והביאו עליהם ראיות בדים מלבם, והם אומרים שהשכל מעיד על אותן הראיות, ושהם לקוחות ממדע נטוע בלב מאת החונן לאדם דעת, וקראו אותם מופתים, חשש רבנו שמא אחד יקרא דבריהם וימשך אחריהם בראותו ראיותיהם וידחה ויודה להם, ואם לא יודה ישאר נבוך, ע"כ חיבר אותו הספר להצילו ממבוכתו, והדרך לנחותו. כמו שאמר בפ' כג מח"ב, וז"ל: ואמנם העירותי על זה מפני שלא תפת, כי אפשר שיטעון אחד מבני אדם בספק יספקהו בחידוש העולם, ותמהר להתפתות, כי באמונת הקדמות בכללה סתירת התורה ודיבר כזב בחק אלקי יתברך, והי' תמיד חושד שכלך, ומקבל מהנביאים שהם יסוד המין האנושי שנאמר: ואנשי לבב ישמעו לי ע"כ. וזה משה האיש הלך בדרך התורה להזהירה על הנביא שקר שלא ישמעו לו אע"פי שיתן אותובכמה מקומות מספרו הזהיר שלא יפתה איש שקבל תורת ה' בדבר מדברי הפילוסופים שהוא כנגד האמונה, ואע"פי שיביאו עליו ראיות חזקות לפי דעתם, ושהי' חושד שכלו תמיד והביא ראיות ברורות מצד החקירה על דבריהם שחשבו שיהי' סמוכים לעד לעולם, וסתר הבנין שבנו, שחשבו שיסודו יסוד עולם, והוא באר שטחו אותו תפל וערה עד היסוד בו, וידיו יסדו חומה גדולה סביב התורה לבל יורו המורים אלי', כמו שאמר בח"ב פכ"ו: וצריך שתשמר בזה הענין, כי הוא חומה עצומה, בנתיה סביב התורה מקיף בה ימנע אבן כל משליך אלי' עכ"ל. ואני אומר כי לא בנה רבנו מאבני גזית, אלא חומת אש סביב לה אין היד שולטות בה ומי יוכל לעשות הדבר הגדול הזה אלא איש כמוהו די רוח אלהין קדישין בי': ולי נראה שצורך אחד הכריחו לחבר אותו הספר בראותו רבים מעם מאמינים דעות מביאות להגשמה ותמונה לנגד עיניהם, ודמות יערכו לו, חושבים שמיחדים, ומרבים, מחפאים דברים אשר לא כן על ה' אלוקיהם. בפיהם צדק דוברים והעון טמון בחובם, ולא ישיתו לב למה שאמרה תורה: ונשמרתם מאוד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ותמונה אינכם רואים, וזה הצריכו לדבר בתארים בספר ההוא, ובכל הדברים שמביאים להגשמה כי עיניו ראו רבים מהנקראים רבנים חוטאים לה' בזה החטא, כמו שכתב באגירת תחה"מ אמר: וראיתי מי שיחשבהו מחכמי ישראל ויודע בדרך ההלכה ונושא ונותן במלחמה של תורה מילדותו כמו שהי' חושב והוא מסופק אם הבורא בעל עין ואוזן יד ורגל ומעים כמו שבא במקצת הפסוקים, וראיתי אחרים מאנשי הקצוות גזרו במוחלט שהוא גוף ומחזיקים כטפש מי שמאמין הפך זה וקראו שמו מין ואפיקורס, והבינו דרשות במסכת ברכות על פשוטיהם ע"כ. ואחד מהרבנים כתב על מה שכתב בספר המדע, והאומר שיש, אלא שהוא בעל גוף ובעל תמונה וכו': ואמר ולמה קראהו מין לזה וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזו המחשבה לפי מה שראו במקראות ויותר מה שראו בדברי האגדות המשבשות הדעות, ע"כ: ויתכן שהיו גדולים ממנו בקומתם וטובי מראה ובריאי בשר. ואני לא אומר בעדם שהיו קטני אמונה אם האמינו גשמות או מקרי, אלא אומר כי אבדה האמונה מלבם ונכרתה מפיהם: ורבנו ז"ל דיבר מזה הענין בפרק לה מחלק ראשון ודיבר במה שאמר זה הרב שהלכו באותה המחשבה לפי מה שראו במקראות, וגם אני ראיתי מהם רבים, ואחד הוא מוחזק ברב גדול, והי' מהקצינים, והי' מדבר תועה על רבנו ז"ל בהרחיקו מה שהרחיק מהדברים הגשמיים, ואני שאלתיהו, התאמין כי היד ה' כיד האדם? והשיב כי הוא יד ממש ברואה. כשמעי דברו החרשתי ממנו. וידעתי כי לא יתן להטותו אל הדרך, כי הי' כפרה סוררה והגיע לגבורת וגם שיבה זרקה בו ולא ידע את ה' וגדל על אותה הדעת מנעוריו. וצדק האומר, כמו שלא יצמיח המטר האבן כן לא ירשמו הדברים בפתי, וצדק המשל בו: חוצבי חיוארי מליאך סרוקא, ואני אמרתי עליו אל תחשוב כי כאנוש ירבה שכלו לרב שניו אמנם דע כי יש לעול יתרון עלי זקן בו זרקה שיבה ולא ידע.

אל תחשוב כי האנוש ירבה שכלו לרב שניו ואמנם דע

כי יש לעול יתרון עלי זקן בו זרקה שיבה ולא ידע

אבל בדבר אחד יצא מפיו צדקה כי אמר שאינו מצטרך לספ' מורה נבוכים, כי אינו נבוך בתורה, ומי יתן ויתנהגו בזה המנהג כל הדומים לו ולא יזכרהו ולא ישאו שמו על שפתם כי זה טוב להם. ולמה יבואו בים עמוק ואינם יודעים לשחות, והם כאבן שאין לה הופכים. כי בלא ספק, יטבעו במצולות כמו אבן. — לפי שכלו יהלל איש ונעוה לב יהיו לבוז, שבחו לפני חכם גדול מחכמי האומות איש מפורסם בחסידות, ובעל מדות טובות ולא הי' סר ימין ושמאל מכל אשר תצוה דתם, ויאמר להם, שכל

ושלימות רבנו מפורסם וגלוי לכל, ולא היה חכם בחכמה שהיא בהנחה ומצות אנשים מלומדה אלא היה חכם בחכמה שהיא דעת קדושים, ובתורת חכם שהיא מקור חיים ותורת אלקיו בלבו, ועל כן לא מעדה אשורו — ולא נטתה מני הדרך, מרגלא בפום הקורא אותו משה השני. ואני אומר על דרך השיר, כי מה שאמר ר' יוחנן שאין דור שאין בו כמשה, על דורו נאמר והוא בחכמתו ראה הנולד ושיקטרגו על דבריו, ונבא וידע מה נבא, ולא רצה לאבד ספרו המועיל לחכמים שהם מעטים ואחד בדור בעבור סכלים שהם רבים שאפשר שיקלקלו ולא יבינו כונתו ויסברו סברות כוזבות. והנה בתורה שהיא דבר אלהים חיים מקומות פקרו בהם המינים, והבינו הדברים בהפך הכוונה, ובכיוצא בזה אמרו חז"ל: כי כשהגיע משרבע"ה לפסוק נעשה אדם, אמר: רבש"ע למה אתה נותן פתחון פה למינים, אמר לו הקב"ה כתוב והרוצה לטעות יטעה, והגרים היו טועמים המן מר כגד. ומי שנפסד דמיונו, ידמה אמת כזב והכזב אמת, ולא יערב המאכל אלא לבריא, וצוף דבש אמרי נועם לא ימתק אלא לנעימים החוזים בנועם ה' וע"כ אמר המדבר ברוח הקודש: מה נמלצו לחכי אמרותיך, ולא אמר לחיך ולפה לא יחפוץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו, יש חולקים על גדולים מהם לקנות להם שם ולמען יזכרו. ואין תימה אם העם ידברו ברבנו, כי כבר דיבר העם באלקים ובמשה, והפושעים מבטן אמרו אויל הנביא משוגע איש הרוח: רק התימה מהמחזיקים בחכמי לב היו במורדי אורו. והם השכילו דרכיו בתורה וראו הליכותיו בה. ידעו כבודו ומרדו בו, מעלתו מסותרת בלבם ויכחישוה בפיהם, הוציאו דבת ספרו ולא תרו אותו, כי ידיעתו פליאה מהם נשגבה ולא יכלו לה, לא ידעו להזהר ועברו על מה שאמרו חז"ל: את ה' אלקיך תירא לרבות תלמידי חכמים, אבדו מהם כל גבורי התורה הנקראים אישים, ושמו כלי מלחמתם החרפה והגדוף, שהם כלי הנשים, שהם קנטרנין, ולא להורות דבר אחד הם באים. אלא לקפח בדבריהם. והשנאה שהיא מקנאה השורה מקלקלת, גורמת להכחיש האמת והדעת מסכלת, וסבתה מחלה לב יבושו ויכלמו מלספרה, והיא כי אכל בשרא שמינא והם גורמים גרמי ולא הניח להם מקום להתגדר בו, כי לשונו כסף נבחר.

ועוד ראיתי בימי הבלי רעה אחרת, וחנופה יוצאת, הלב שוברת, כי סכלים שלמדו ראשי דברים מהחכמה ולא העמיקו, ושחתו והעלו לבם טינא, כתבו על רבנו שטנא, כדי להוציא להם שם שהם מחזיקים ידי האמונה, ויש בהם שורש פורה ראש ולענה, תאלמנה שפתי שקר הדוברות עתק על צדיק מושל ביראת אלקים, הזריח בארץ מאפליה נגוהות, עשה חיל בתורה הפליא לעשות, והי' זקן שקנה חכמה, ולא זכרו החסד שעשה, שנתן במי תלמיד העזים נתיבה, והשיב שלום בין התלמידים והשבית מדון ומריבה, הודיע הלכה למעשה, ולא יצטרך להדורי אפירכי ואשינויי לצאת מדחי אל דחי ומקושיא לקושיא. ולבסוף סלקא בתיובתא בקלים וחמורים, ואסף פרורי התורה הפזורים, וקמו נד אחד, כל רעב ישא עומד עד שיהיו מזוייו צדק מלאים, ולא יצטרך ללקוט שבלים בעמק רפאים: חכמים יצפנו דעת האומר כי לבות החורים לסודות קברים, וגלות סודות האלקות כפירה, והחכם הצנוע דבש וחלב תחת לשונו, אם יאמר החכם שאין ראוי לגלות דברים שהעתיק מבריותיו צדיק חי העולם, כי הדורש אותם מתגאה ומבזה על כבודו, ועוד כי הכרובים ולהט החרב המתהפכת שומרים דרך עץ החיים ושיש בדברי רבנו מקום לטעות (לטעון) היו כשגגה, והרס לדבר בדברים החוטא בהם חטא אחד יאבד טובה הרבה: מה ידעו ולא ידע? וזה וכל כיוצא בו לא נכחד ממנו ועל כן באר בפתיחת ספרו הצורך שהצריכו לדבר באותם הדברים, וכל דבריו היו לשם שמים, והחושד בכשרים לוקה בנפשו, דרך אמונה יבחר לו המשכיל, ואם איש מזרע הקודש נדבה רוחו אותו להיות תורתו אמונתו, שדי דקילי וקיף להו, ועוצם עיניו מראות בשוטן חכמה אחרת, כי לפי דעתו הרואה בהם רואה ברע משמרת הקודש נפשו שומרת, ומפנה עצמו לתורה ולמצות, ואין לו עבודה אחרת, אשריו ואשרו חלקו כי ירחיב לו במלאת ספקו יען בלחמה של תורה נפשו אוכלת, ומימיו שותה, וטוביו לגברא דהוי גופא דריפתקא לאורייתא. ואם ימצא אחד עושה התורה עקר והחכמה טפילה ולעתים רחוקות ובשעת הפנאי יתעסק בספרו חכמי המחקר לדעת האמת אתם, ולנסות, ומלמד להבין ולהורות אבל לא לעשות, גם זה בחר דרך אמונה, ובה הלכו מרבותינו הראשונים, כי שמואל שהו' גדול בתורה אסטרלוגיס הי', ועליו אמרו שקוד מני? שמואל שהי' שקוד ללמוד תורה ולהשיב לאפיקורס, וחכמי ישראל הי' נושאים ונותנים בחכמה עם חכמי האומות כמו שנזכר במקומות רבות בתלמוד, וכר' עקיבא עם זונן, והי' משיבים אותם לפי המחקר והי' נותנים להם ראי' מספקת על דבריהם. והי' רואים אותם ומקבלים האמת מהאומרה כדבריהם, בגלגל קבוע ומזלות חוזרים, כי תפארת היא לישראל בהיות בהם חכמים משיבים לחכמי האומות בשיטתם, ויפה פי' המפרש: כי מי גוי גדול בעבור חכמי לב ויראי ה'.

למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין, רבינו הודיע בספרו מי הראוי לקרוא בספרו ומי הוא שאינו ראוי, באמרו: זה המאמר לא חברתיו אלא למי שהתפלסף וידע מה שהתבאר מדבר הנפש וכוחותיו, והפורץ הגדר וכו', ואם מי שאינם ראוים לקרוא באותו הספר לא יתפתו בי, וירחיקוהו מעליהם הדין עמהם שלא לקרוא בו כלל ותבא עליהם ברכה, וזה כבוד רבנו ז"ל כי הוא הזהיר על זה בכמה מקומות; אבל המשתדלים והיגעים לאבד זכרו מני ארץ ולא שם על פני תבל חוץ ולפני ולפנים, יגעו לריק וייעפו, וכשול יכשלו מי שהוכה בסנורים ויזקהו אור השמש ולא יוכל להסתכל באורו ויסתום חלונות ביתו כדי שלא יכנס בהם האור, היכולת בידו, אבל לא יוכל למנוע שלא יזרח על הארץ, ומי שאין לו עסק אלא בהויית דאביי ורבא. איך יוכל לקום על איש שהכל בו, והוא אוצר בלום? כר' עקיבא בצורת יאורים, וכל יקר ראתה עינו:

שועל איכה יפרוץ חומה, יסדו אותה בעלי חכמה

וזבוב מות איכה דמה, כי בכנפיו יחשיך חמה

קרית ספר מאז קדמה, כל עמה גבורים המה

איך יערכו לה מלחמה, חלשים וה' שמה

איך יפרו אמרה תמה, על פי אבשלום היא שומה

כמים עמוקים עצה בלב איש תבונה ידלנה, אם יוחיל החכם לדעת סוף כוונת רבנו באותו הספר מקריאתו פעמים רבות מבלי עיון גדול הן תוחלתו נכזבה, ע"כ אני אומר תמה אני אם יש בארצות האלה מי שירד לעומק כוונת רבנו באותו הספר? ואם יש אחד אין שני לו, כי כונתו תֵּדע בקריאת ספרים אחרים שהם עקרי ספר החכמה, והמתיגע להבין כוונתו מספרו בלבד ייגע לריק, ודברים רבים נכתבו בו כדי להעלים הכוונה, ולא תושג אלא בעיון גדול ודקדוק עצום, משל למרגלית שנפלה בין החול, אדם ממשמש בחול וכוברו בכברה עד שמוצא את המרגליות, וכשמוצאה משליך הצרורות מידו ונוטל המרגליות. דרכי התורה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ואם המחלוקת רעות רבות גורמת, כ"ש כשתהא על האמת, כי החולק על האמת חולק על אלקי האמת. ועל תורתו שהיא אמת, נפל בין אנשים שלא הורגלו לקרוא בספרי החכמה, ולא למדו לשון ערבי, שרוב ספרי חכמה מחוברים באותו לשון. וע"כ הקורא באותו ספר בערבי לא ישתבש כמו שישתבש הקורא אותו בהעתקה. ובלבד בהעתקה השנית, כי ההעתקה הראשונה יש בו שגיאות במקומות מועטים, ואלו הי' פנאי להחכם המעתיק אותו היה מתקן אבל ההעתקה השנית הי' רבי' טעיותיה, והישר שבה לא ימלט מעקשות, והמעוות לא יוכל לתקן והפך הכוונה במקומות רבות, ורצה לבאר, והשים אבן גדולה על פי הבאר. ואני אומר כי המשכינה באוהל משכין בו עולה. ואני מודה בדברים שדברתי שהי' לי לחשות, ועצור במילין מי יוכל, והארכתי בדברים שהי' לי לקצר והבא במים עמוקים לא יוכל לצאת אל השפה מהרה: ואל אלקי ישראל ברחמיו וברוב חסדיו יקח מועד ומשרים ישפוט, והדברים המכוסים ממנו, יהי' לנו צפוים, כמו שכתוב: והולכתי עורים בדרך לא ידעו אדריכם, אשים מחשך לפניהם לאור, ומעקשים למישור. אמן סלה: